

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ.....	7
----------------	---

I ГЛАВА

ГЕНЕЗИС НА ИКОНОМИЧЕСКАТА ПСИХОЛОГИЯ.....	9
---	---

1. Предпоставки за възникване на икономическата психология.....	10
2. Роля на индустриалната революция при развитието на икономическата психология.....	10
3. Специфични особености на икономическата психология в сферата на услугите.....	14
4. Обособяване на икономическата психология като научна дисциплина.....	23
5. Дисциплини и методи, които не се причисляват към икономическата психология.....	33

II ГЛАВА

ЕВОЛЮЦИЯ НА ИКОНОМИЧЕСКАТА ПСИХОЛОГИЯ.....	36
--	----

1. Исторически преглед на етапите на развитие на икономическата психология.....	36
1.1. Икономическата психология от началото на XVIII век.....	37
1.2. „Психология на тълпите“ от Густав Льобон.....	41
1.3. Австрийска школа.....	42
1.4. Икономическата психология през XX век.....	46
2. Класификация на нерационалното поведение на икономическите субекти.....	52
3. Обособяване на икономическата психология като самостоятелна наука.....	56
3.1. Създаване на теорията на перспективите.....	57
3.2. Концепция за психоаналитичните финанси.....	61
3.3. Евристичен метод в поведенческите финанси.....	66

4. Теория на побутването.....	68
4.1. Съвременни примери за архитектура на избора	71
5. Специфични поведенчески особености на потребителите.....	73
5.1. Анализ на социално-икономическите резултати, свързани с използването на различна формулировка.....	77

III ГЛАВА

РОЛЯТА НА ИКОНОМИЧЕСКАТА ПСИХОЛОГИЯ В СЪВРЕМЕННАТА ГЛОБАЛНА ИКОНОМИЧЕСКА СИСТЕМА	80
1. Парадокси на избора.....	82
1.1. Съвременни възможности на пазара	87
2. Автономия на избора на купувача.....	97
2.1. Илюзия на избора в икономиката	98
2.2. Влияние върху процеса на избора	109
2.3. Предизвикване на усещане у потребителя за необходимост от определен продукт	118
3. Луксозните стоки и процесът за вземане на решение при покупка.....	121
3.1. Еволюция на луксозните стоки и съвременната им трансформация.....	123
3.2. Промяна в потребителското поведение при търсенето на луксозни стоки.....	126
3.3. Луксозната стока като обект за съхранение на стойност.....	129
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	133
ЛИТЕРАТУРА	137

I ГЛАВА

ГЕНЕЗИС НА ИКОНОМИЧЕСКАТА ПСИХОЛОГИЯ

Трудно е да се определи точният момент, в който икономическата психология възниква, поради интердисциплинарния ѝ характер. Още в началото на XX век отделни икономисти спорадично включват в изследванията си темата за психологическите фактори в икономиката. Те обаче не са задълбочени, а по-скоро маркират значимостта на психичните процеси на човека, които се отразяват на икономическата система. Обикновено разсъжденията са свързани с преразпределението на оскъдните ресурси и с избора, който човек прави, за да използва максимално оптимално наличните суровини, работната сила и производствените мощности. Въпреки това класическите икономисти по презумпция приемат, че човекът винаги прави рационален избор в икономиката, докато изследванията на психолозите се базират на обратната хипотеза – ролята на емоцията има решаващо значение в човешкия избор. Това представлява изключително труден предмет на анализ в науката поради често несъзнавания индивидуален характер на процесите. Освен това не е лесно да се съчетаят две науки, които имат диаметрално противоположни виждания.

Неслучайно често използвана фраза е *Философията е майка на всички науки*. Още през XVII век въпросът с вземането на решение занимава френския философ Рене Декарт. Това е базисен въпрос, който е в сферата на анализ на икономическата психология. Поради тази причина икономиката представлява поле на интерес на отделни психолози, защото на всеки индивид се налага да взема икономически обосновани решения независимо от професията. С напредване на времето и с развитие на икономическата система психолозите все повече започват да анализират

проблематики, свързани с екипната работа, управлението, човешките ресурси, маркетинга, лидерството и други елементи от икономиката, в които значима роля има психологията.

1. Предпоставки за възникване на икономическата психология

Необходимостта от намесата на психологията в икономиката се заражда с развитието на **производството** на стоки и услуги. В периода на меркантилизма (XV – XVI век) търговията се свежда до покупко-продажба на ценни метали, а производството не е добре развито. Едва в края на XVI век меркантилистите допускат покупката на суровини с цел производство и създаване на стоки с добавена стойност в икономиката. До този момент богатството се измерва само и единствено с наличието на ценни метали в страната и с положителния търговски баланс.¹

Поради тази причина икономическата мисъл е насочена в съвсем различна посока. Липсата на разнообразие от продукти, измежду които хората да избират, обяснява защо няма практическа необходимост от психологически анализ на икономическите феномени. В контекста на меркантилизма икономическият избор реално е направен от самата икономическа доктрина – покупка само на ценни метали при ранните меркантилисти и отчасти позволено закупуване на суровини при късния меркантилизъм, но само с цел производство с добавена стойност.

2. Роля на индустриалната революция при развитието на икономическата психология

Индустриалната революция е етап в световното развитие, който се отразява на всички сфери на живота в глобален мащаб

¹ Стойков, Д. (1995). Теория на международната търговия. Фондация „Отворено общество“.

и в частност върху генезиса на икономическата психология. Тя може да бъде разделена на четири основни периода. **Първият период, т.нар. Първа индустриална революция**, започва около 1750 г. и продължава столетие. Индустриалната революция в средата на XVIII век обозначава прехода от аграрно към индустриално общество.² Процесите на урбанизация се засилват, а механизирането на производството води до по-висока производителност и съответно до икономически ръст. Това от своя страна подобрява качеството на живота на хората, като започват да се произвеждат индустриални продукти. На по-късен етап поетапно се появяват различни марки, а конкуренцията между тях през XXI век става огромна.

Добре е да се обърне внимание на факта, че с развитието на човечеството и на технологичния прогрес се развива не само производството на стоки, но и на *услуги*. Това е още един фактор, който оказва влияние върху развитието на икономическата психология, тъй като услугите също са обект на покупко-продажба. В сравнение с миналите векове към днешна дата многообразието на услуги може да затрудни процеса на вземане на решение. Показателен пример е свързан с ресторантьорската услуга, която съществува от дълбока древност, макар и в различна форма. В Средновековието например публичните места за хранене функционират на съвсем различен от съвременния принцип. Храната се сервира на обяд и е само от един вид. По-любопитният факт е, че готвачът е този, който решава какво ще се сервира за деня. Не е имало меню, измежду което хората да избират, и съответно възможност за избор на практика липсва.³

В съвременната литература могат да се открият изследвания, свързани с произхода на индустриалната революция и защо тя се случва толкова драстично и мащабно именно в Англия. Твърди се,

² Deane, P. (1980). The First Industrial Revolution 2nd Edition. Cambridge University Press, p. 332.

³ Roos, D. (2020). When Did People Start Eating in Restaurants? History: <https://www.history.com/news/first-restaurants-china-france>

че генезисът на индустриалната революция е психологически феномен и най-вероятно се базира на индивидуалните предпочитания към иновациите, породени от високия стандарт на живот в прединдустриална Англия. Твърди се още, че според поведенческите науки мозъкът на човека реагира адаптивно на промяната в ресурсната снабденост на заобикалящата го среда.⁴

Втората индустриална революция може да бъде определена като още по-силен период в човешкото развитие, тъй като науката, технологичните иновации и производството на горива бележат голям прогрес. Тя протича в периода между 1867 и 1914 г.⁵ Неслучайно Втората индустриална революция е наречена още **Технологичната революция** и протича не само в Англия, но също в Германия и Франция. Най-силно се проявява в Съединените американски щати, които се превръщат в световен икономически център.⁶ Всичко изброено е предпоставка за своеобразен бум в производството на нови стоки и услуги и е сериозен двигател на икономически растеж.

След Втората индустриална революция учените постепенно започват да се интересуват от човешкия избор в икономиката и от процесите, свързани с него. Това е така, защото човечеството вече разполага с повече ресурси и капацитет за производство. Към този момент класическата икономическа школа счита човека за рационално същество, но тази доктрина малко по малко започва да бъде измествана от концепцията за нерационалността в икономическия избор на индивида.

Третата индустриална революция започва през 50-те години на XX век и бележи прехода от аналогова към дигитална

⁴ Baumard, N. (2018). Psychological origins of the Industrial Revolution. Published online by Cambridge University Press: <https://www.cambridge.org/core/journals/behavioral-and-brain-sciences/article/abs/psychological-origins-of-the-industrial-revolution/6CBACB4C2DFB11F5A13D3B4A5E9E2EB4>

⁵ Smil, V. (2005). Creating the Twentieth Century: Technical Innovations of 1867 – 1914 and Their Lasting Impact. Oxford University Press. ISBN 0195168747.

⁶ Hull, J. (1999). The Second Industrial Revolution: The History of a Concept. *Storia Della Storiografia*. Issue 36, pp. 81 – 90.

електроника.⁷ В този период динамично се развиват софтуерните и хардуерните технологии, а оттам логично има прогрес в телекомуникациите.⁸ Базисът на тази революция е предпоставка за развитие на много нови стоки и най-вече услуги, което глобално променя световната икономика и начина на правене на бизнес. Телекомуникационната динамика създава сложни глобални връзки между отделните държави, а традиционният икономикс се оказва безсилен и дори неверен в твърденията си за рационалния икономически избор на индивида. Поради тази причина намесата на психологията в икономиката вече е неизбежен процес, който претърпява сериозно развитие в това време.

Този етап може да бъде отъждествен със **същинското утвърждаване** на икономическата психология като наука. Започва все по-задълбочено да се изследват човешкият избор и процесът на вземане на решение. По-късно, в началото на XXI век, направления на икономическата психология биват легитимирани от световната научна общност, като през XXI век две от нобеловите награди в областта на икономиката са присъдени на учени, изследвали човешкото поведение в икономическа среда.^{9, 10}

Настоящият етап представлява **Четвъртата индустриална революция**, наречен още **Индустрия 4.0**, който започва през 2011 г. и продължава до ден днешен. През този период сериозно развитие претърпява автоматизацията. Различни средства на производството вече могат да са в постоянна връзка и да обме-

⁷ Mohajan, H. (2021). Third Industrial Revolution Brings Global Development. *Journal of Social Sciences and Humanities*, Vol. 7, No. 4, pp. 239 – 251.

⁸ Smith, B. (2019). The Third Industrial Revolution: Policymaking for the Internet. *Science and Technology Law Review*, 3. <https://doi.org/10.7916/stlr.v3i0.3621>

⁹ Smith, D. (2002). Psychologist wins Nobel Prize. Daniel Kahneman is honored for bridging economics and psychology. *American Psychological Association*. Vol. 33, No. 11.

¹⁰ The Committee for the Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel. (2017). Richard Thaler's contributions to Behavioral Economics. Royal Swedish Academy of Sciences: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2017/press-release/>